Rašytoja SOFIJA TYZENHAUZAITĖ, Žaludkas ir kas Lietuvos aukštuomenei, mokslo žmonėms, kūrėjams XVIII–XIX a. buvo pranzūzų kalba

Danutė MUKIENĖ

Šiame el. žurnalo numeryje (p. 47–61) tęsiame baigiamo iš prancūzų į lietuvių kalbą versti Sofijos (antrasis vardas Viktorija) Tyzenhauzaitės de Šuazel-Gufjė (1790–1878) istorinio romano „Nykštukas politikas“ publikavimą. Užbaigus vertimą ir jį paskelbus, visų jos parašytų knygų turinys jau bus pasiekiamas lietuvių kalba.

Lietuvoje per paskutiniuosius du dešimtmečius apie S. Tyzenhauzaitę informacijos paskelbta gana nemažai ir jos, vykdant tolesnius istorinius ir literatūrinius tyrimus, vis daugėja.

Priminsime, kad pirmoji šios rašytojos knyga, išversta iš prancūzų į lietuvių kalbą, buvo „Reminiscencijos: apie imperatorių Aleksandrą I ir apie imperatorių Napoleoną I“. Jos skaitytojai sulaukė 2004 metais. Knygą iš prancūzų į lietuvių kalbą išvertė Virginijus ir Liucija Baranauskai, išleido Žemaičių kultūros draugijos informacinis kultūros centras (dabar Regionų kultūrinių iniciatyvų centras).

Šiandien, remdamiesi literatūrologės, Vilniaus universiteto profesorės Brigitos Speišytės darbais, jau rašome, kad S. Tyzenhauzaitė buvo ne pirmoji moteris rašytoja istorinėje Lietuvoje, kaip tai skelbta anksčiau, o viena pirmųjų istorinės Lietuvos moterų rašytojų, knygas rašiusių prancūzų kalba, ir kad ji parašė bei išleido ne vienuolika, o aštuonias knygas. Nepaisant to, jos vaidmuo daugiakalbės Lietuvos grožinės literatūros raidoje nemažėja. Priešingai, ir pirmiausiai dėl to, kad šiandien beveik visa jos kūryba Lietuvoje jau prieinama, jau yra galimybė ją ne tik skaityti, bet ir tinkamai įvertinti, ir kad ši rašytoja savo kūriniuose pateikia daug Lietuvos, Lenkijos, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK), Abiejų Tautų Respublikos (ATR) ir kai kurių kitų Europos šalių svarbių XV–XIX a. istorijos faktų, daug žinių apie čia aprašomu laikotarpiu gyvenusių įvairių socialinių sluoksnių žmonių kultūros ir bendravimo tradicijas, buitį, kelia bendražmogiškas ir kitas tiek anuo metu, tiek ir šiandien aktulias problemas.

Sofijos Tyzenhauzaitės portretas. Dailininkas Johanas Baptistas Lampis (jaunesnysis). Žemaičių muziejus „Alka“, ŽAM GEK-2796

Vertingiausias S. Tyzenhauzaitės rašytinis palikimas – jos knygos. Sofija jas rašė ir leido 1818–1878 metais. Didžiąją jų dalį sudaro istoriniai romanai. Tai „Lenkas Sant Dominge, arba Jaunoji kreolė“ (1818), „Barbora Radvilaitė“(1820) „Vladislovas Jogaila ir Jadvyga, arba Lietuvos sąjunga su Lenkija“ (1824), „Nykštukas politikas“ (1827), „Reminiscencijos“ (1829), antrasis papildytas leidimas – „Reminiscencijos: apie imperatorių Aleksandrą I ir apie imperatorių Napoleoną I“ (1862), „Halina Oginskytė, arba švedai Lenkijoje“ (1831), istorinis pasakojimas „Grafų Komorovskių Gertrūda, grafienė Feliksa Polocka: istorijos įvykiai“ (1875). Ji yra ir 1878-aisiais, paskutiniaisiais savo gyvenimo metais, atskira nedidele knygute „Litanijos“ išspausdintų dviejų giesmių autorė.

Sofija mokėjo lietuvių, lenkų, prancūzų kalbas.

Knygas rašė, jas leido prancūzų kalba, nors buvo gimusi Abiejų Tautų Respublikos (ATR) teritorijoje – dabartinės vakarų Baltarusijos Gardino srities Žaludko gyvenvietėje – buvusiame Žaludko dvare. Kokia šio dvaro istorija ir kaip ji susijusi su Tyzenhauzais?

Sofijos Tyzenhauzaitės gimtasis Žaludkas

Šiandien Žaludkas – nedidelis miestelis į rytus nuo Ščiutino miesto ir apie 50 km į pietus nuo Lietuvos sienos. Gyventojų čia apie tūkstantis. Pagrindinis ir gražiausias gyvenvietės architektūrinis statinys– 1854 m. pagal architekto Karolio Podčašinskio projektą pastatyta mūrinė, vėlyvojo klasicizmo stiliaus Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų Romos katalikų bažnyčia. Čia, po jos altoriumi esančioje kriptoje, ilsisi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybės, Abiejų Tautų Respublikos politinio veikėjo, ekonomikos reformatoriaus, Sofijos Tyzenhauzaitės tėvo dėdės Antano Tyzenhauzo (1733–1785) ir kai kurių kitų šios giminės atstovų palaikai.

Kitas svarbus architektūrinis objektas – 1908 m. pagal architekto Vladislovo Markonio projektą Vladimiro Sviatopolko Četvertinskio rūpsčiu pastatyti neobarokiniai Vladimiro Sviatopolkų-Četverinskių rūmai ir sukurtas juos supantis parkas.

Gyvenvietei vardą davė per miestelį tekantis dešinysis Lebedos intakas Žaludkos upelis.

Rašytiniuose šaltiniuose Žaludkas pradedamas minėti XV a. II pusėje. Tuo laikotarpiu tai buvo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių privati valda. Nuo 1486 m. jis jau vadinamas miesteliu. Žaludkas yra prklausęs LDK valdovui Kazimierui Jogailaičiui, kuris 1490 m. buvo 1506 m. Krymo totorių antplūdžio metu sunaikintos, 1526 m. atstatytos Žaludko bažnyčios fundatorius. 1503 m. Žaludko vietininku įvardijamas Martynas Chreptavičius.

XVI a. I p. Žaludkas palaipsniui perėjo LDK didikų nuosavybėn. XVI a. vid. LDK valdovai jį už karinius nuopelnus ir tarnybą valstybei perdavė Sapiegų giminei. 1570 m. vedybų keliu, Ivano Bagdanovičiaus Sapiegos dukrai Onai ištekėjus už Vitebsko pakamario bei Lydos stalininko Nikolajaus Pranckevičiaus-Radiminskio, Žaludkas atiteko iš Mozūrijos kilusiai bajorų Pranckevičių-Radiminskių giminei. XVIII a. pr. Dovydo Pranckevičiaus Radiminskio duktė Aleksandra ištekėjo už LDK didžiojo raštininko Mykolo Tyzenhauzo, kuris už

2022 m. lietuvių kalba pradėtų leisti Sofijos Tyzenhauzaitės „Raštų“ (t. 1, t. 2) viršeliai. Dailininkė Deimantė Rybakovienė

Žaludko Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų Romos katalikų bažnyčia. Fotografas D. Yuskieviciaus. Nuotrauka iš: https://byt.lt/CQ5CU

Vladimiro Sviatopolkų-Četverinskių rūmai Žaludke. Fotografas Pavel Bas. Nuotrauka iš: https://byt.lt/CQ5CU

5 tūkst. talerių iš savo uošvio išpirko Žaludką ir pusę „Žaludko rakto“. Taip Žaludko dvaras perėjo Tyzenhauzų giminei, kuri šią vietovę valdė ilgiausiai – beveik 200 metų. M. Tyzenhauzo sūnus Benediktas Tyzenhauzas iš Pranckevičių išpirko likusią Žaludko rakto dalį ir šias valdas apjungė į nedalomą

(Nukelta į 40 p.)

Grafų Tyzenhauzų herbas

Žaludko miesto herbas

ūkinį-ekonominė vienetą – raktą. Po B. Tyzenhauzo ir jo sutuoktinės Onos Apolonijos Beganskytės mirties Žaludką paveldėjo jų sūnus Antanas Tyzenhauzas (1733–1785). Jis vaikų neturėjo. 1785 m. mirus A. Tyzenhauzui, Žaludką paveldėjo jo sūnėnas – rašytojos Sofijos Tyzenhauzaitės tėvas Ignotas Tyzenhauzas (1760–1822). Kai grafas I. Tyzenhauzas mirė, Žaludko dvarą kartu su miesteliu paveldėjo jo sūnus – Sofijos Tyzenhauzaitės brolis Adolfas Rudolfas Tyzenhauzas (1790–1830). Per 1795 m. vykusį antrąjį ATR padalijimą Žaludkas pateko į Rusijos imperijos sudėtį. 1812 m. prasidėjus Napoleono karui su Rusija, A. R. Tyzenhauzas Žaludke surinko 124 raitosios artilerijos karių būrį, kuris kovojo prancūzų pusėje prieš Rusiją.

Valdant Tyzenhauzams, Žaludkas garsėjo čia buvusiu puikiai tvarkomu dvaro parku ir A. R. Tyzenhauzo suburtu bei išlaikomu smuikų kvartetu. Rašytiniai šaltiniai nurodo, kad A. R. Tyzenhauzas yra turėjęs net vieną iš Antonijaus Stradivarijaus sukurtų smuikų. 1830 m., kai A. R. Tyzenhauzas mirė, Žaludką paveldėjo viena iš trijų jo dukrų – S. Tyzenhauzaitės dukterėčia Hermancija Tyzenhauzaitė (1822–1891), 1843 m. ištekėjusi už Varšuvos gubernijos šlėktų lyderio, caro pasiuntinio, heraldikos istorijos vadovėlio autoriaus grafo Severino Uruskio (1817–1890). Hermancijos ir Severino Uruskių rūpesčiu 1854 m. Žaludke pastatyta iki šiol gyvenvietę puošianti jau minėta mūrinė Švenčiausiosios Mergelės Marijos Ėmimo į dangų Romos katalikų bažnyčia, į jo kriptas perkelti Žaludke gyvenusių ir palaidotų Tyzenhauzų šeimos narių palaikai. Tuo laikotarpiu buvo atlikta daug miestelio išplanavimą ir vaizdą pakeitusių tvarkybos darbų. 1886 m. čia stovėjo ne tik minėta katalikų bažnyčia, bet ir žydų sinagoga, žydų maldos namai, 2 malūnai, raugykla, spirito varykla, bravoras, buvo daug gyvenamųjų namų, veikė 23 krautuvės, 2 karčemos. 1897 m. Žaludke buvo 1860 gyventojų, veikė pradinė mokykla.

Hermancija Tyzenhauzaitė-Uruska mirė 1891 metais. Kai jos dukra Marija Uruska (1853–1931) ištekėjo už Vladimiro Sviatopolko Četverinskio (1837–1918), Žaludkas perėjo Sviatopolkų Četve-

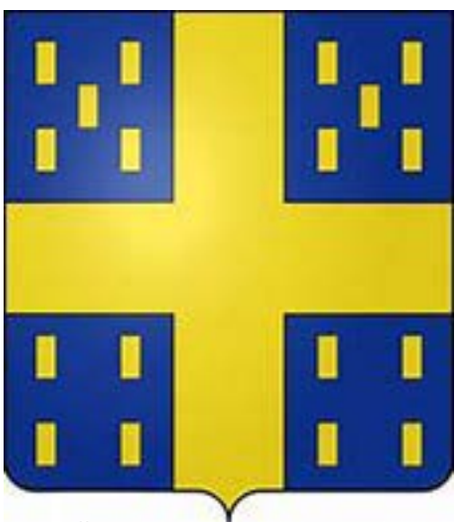

Grafų Šuazelių herbas (iš kairės): iš https://byt.lt/h9bHY; iš RKIC archyvo. Antspaudas su grafų Šuazelių herbu. Originalas saugomas Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje, viešinamas www.limis.lt

rinskių giminės žinion. Marijos ir Vladimiro Sviatopolkų Četverinskių rūpesčiu buvo pastatyti iki šiol išlikę jau minėti neobarokiniai Vladimiro Sviatopolkų-Četverinskių rūmai, apie juos suformuotas gražus parkas. XIX a. miestelis buvo Lydos apskrities Žaludko valsčiaus centras. Paskutinis jo savininkas buvo Aušvico koncentracijos stovykloje žuvęs Liudvikas Četvertinskis (1877–1941).

S. Tyzenhauzaitės tėvai ir globėjai

Sofijos tėvas – LDK kariuomenės generolas majoras, LDK Pėsčiosios gvardijos regimento šefas grafas Ignotas Tyzenhauzas (1760–1822) buvo Pasalio seniūno Mykolo Tyzenhauzo (1730–1770) ir Barboros Zyberkaitės-Tyzenhauzienės, anksčiau – Kasakovskienės, Tiškevičienės (1731–1811) sūnus. Jis Rokiškyje pastatė klasicizmo stiliaus rūmus, kuriuose dabar veikia Rokiškio krašto muziejus, suformavo šionykštę dvaro sodybą ir daug padarė rekonstruojant Rokiškio miestą. Rašytojos mama– Marijona (Marijana / Marija) Pšezdzieckytė (*Przeździecka*), gyvenusi 1762–1843 metais.

Grafo Ignoto Tyzenhauzo asmenybė išskirtinė. Būdamas vos 22-erių jis 1782 m. tapo Šv. Stanislovo ordino kavalieriumi, 1792 m. jo nuopelnai valstybei įvertinti Baltojo erelio ordinu. 1792 m. I. Tyzenhauzas dalyvavo Targovicos konfederacijos veikloje, nes tada palaikė Targovicos, vėliau – Generalinės konfederacijos idėjas, nukreiptas prieš 1791 m. gegužės 3-osios Konstitucijos ir Ketverių Metų Seimo reformas. 1793 m. jis tapo LDK generalinės konfederacijos Lydos pavieto tarėju, dalyvavo 1794 m. Kosciuškos sukilime, nes tuo metu nepritarė Generalinės konfederacijos veiklai ir Rusijos okupacijai. Sukilimo metu carinės Rusijos valdžios buvo suimtas ir iki 1795 m. kalintas. 1812 m. prancūzams užėmus Lietuvą, tapo Napoleono administracijos Lietuvos laikinosios komisijos nariu, pasirašė atsišaukimą, kviečiantį sukilti Rusijai priklausiusių teritorijų lenkus. Tais pačiais metais jis tapo Pasalio seniūnu.

Grafui I. Tyzenhauzui priklausė Pastovių dvaras, kuris buvo dabartinės šiaurės Baltarusijos Vitebsko srityje, prie Medilos (dešiniojo Birvėtos intako) upės. Šį dvarą jis paveldėjo iš jį itin mylėjusio savo dėdės – LDK iždininko, Gardino seniūno, žymaus reformatoriaus Antano Tyzenhauzo. Ignotui priklausė ir Rokiškio dvarai su aplinkiniais kaimais,

Sofijos Tyzenhauzaitės tėvas grafas Ignotas Tyzenhauzas (1760–1822). Dailininkas nežinomas. Fotoreprodukcija iš RKIC archyvo

palivarkais, taip pat ir dideli žemės plotai (dešimtys tūkstančių hektarų) Ašmenos, Dysnos, Lydos, Gardino, Naugarduko, Pinsko, Slonimo, Šiaulių, Ukmergės, Vilniaus pavietuose bei Žaludko dvaras.

Grafas, gyvendamas santuokoje su Marijona Pšezdzieckyte, susilaukė dviejų dukrų – Aleksandros (~1780–1843), Sofijos Viktorijos (1790–1878) ir dviejų sūnų – Adolfo Rudolfo (1783–1830) ir Konstantino (1786–1853). Laikui einat Ignoto ir Marijonos Tyzenhauzų santykiai tapo gana komplikuoti ir, kai Sofija buvo dar visai maža, tėvai nutarė gyventi atskirai. Tada Sofija pateko į giminystės ryšiais su Tyzenhauzais susijusią Juozapo ir Konstancijos Morikonių šeimą (Juozapo Morikonio brolis Benediktas Morikonis buvo vedęs Sofijos motinos pusseserę). J. ir K. Morikonių šeimoje Sofija gyveno vaikystės ir paauglystės metais, čia ji buvo auklėjama, ugdoma ir įgijo tuo metu aukštuomenės merginoms reikalingą išsilavinimą, čia pradėjo skleistis ir jos talentai.

Grafas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) didysis generolas Juozapas Tomas Morikonis (lenk. *Józef Morykoni*, gimė apie 1750 m., mirė 1811m.) buvo vedęs Konstanciją Šadurskytę. Jie turėjo dvi dukras – Dorotėją ir Feliciją, kurios, Sofijai apsigyvenus J. ir K. Šadursių šeimoje, tapo geromis jos draugėmis, palaikė su ja ryšius ir vėlesniais metais.

(Nukelta į 42 p.)

Knygoje „Reminiscencijos“ Sofija rašo, kad grafienė Morikoni buvo labai geros reputacijos moteris, kad *„ją ir jos brolius, grafus Šadurskius, auklėjo abatas prancūzas, tad ji kalbėjo ir rašė prancūziškai kaip tikra prancūzė. Dar vaikystėje buvau atskirta nuo motinos, todėl mielai vadinau p. Morikoni savo įmote, nes dėl jos pamaldumo, išmintingų pokalbių tapau tikinti, religija mane palaikė bei teikė ramybę. Abi jos dukros, tikrai vertos savo motinos, buvo artimos mano draugės.* [...]“.

Grafams Morikonims priklausę Taujėnų dvaro rūmai, kuriuose daug laiko yra praleidusi rašytoja Sofija Tyzenhauzaitė. Litografija sukurta apie 1877 m. Dail. Napoleonas Orda (1807–1883). Fotoreprodukcija iš RKIC archyvo

S. Tyzenhauzaitė, Rokiškio dvaras ir santuoka

XVIII a. pab. Ignoto Tyzenhauzo iniciatyva Tyzenhauzų giminės rezidencija iš Pastovių buvo perkelta į Rokiškį. Tuo laikotarpiu jis čia pradėjo formuoti ir naująjį Rokiškio dvaro pastatų ansamblį. Centriniai dvaro rūmai buvo užbaigti statyti 1801 metais. Ignotas Tyzenhauzas XIXa. pradžioje ne tik pastatė šiuos rūmus, bet ir pagal klasicizmo stiliaus reikalavimus pertvarkė dvaro sodybą bei performavo Rokiškio senamiestį, kurio pagrindinės aikštės viename gale iškilo Romos katalikų Šv. Mato bažnyčia, o kitame – nauji stilingi Rokiškio dvaro rūmai (spėjama, kad jų architektas –

S. Tyzenhauzaitės Ignoto Tyzenhauzo suformuotos Rokiškio dvaro sodybos fragmentas. Centre – 1801 m. užbaigti statyti dvaro rūmai. Paveikslas sukurtas XIX amžiuje. Dail. Napoleonas Orda (1807–1883). Paveikslo fragmento fotoreprodukcija iš RKIC archyvo

Laurynas Stuoka-Gucevičius). Dvaro pastatų ansamblis buvo suformuotas 1797 m. pasodintame 16 ha dydžio parke, kuriame gaivą skleidė iškasti tvenkiniai.

S. Tyzenhauzaitė, augdama pas giminaičius J. ir K. Morikonius, ryšių su tėvais, broliais ir seserimi nenutraukė. Jie vieni kitus lankydavo, susitikdavo pas draugus ir giminaičius rengiamose šventėse. Tėvui įsikūrus Rokiškio dvare, Sofija, jau būdama paauglė, persikėlė gyventi ten. Sulaukusi 28-erių, 1818 m. vasario 3 d. ji Rokiškio Šv. Mato bažnyčioje susituokė su prancūzų grafo, Rusijos armijos pulkininko, caro rūmų kamerginerio, karaliaus Liudviko XIV ministro hercogo Šuazelio-Gufjė jaunesniosios linijos palikuonio, Platelių dvaro savininko Augusto Šuazelio (pranc. *Ogiust Choiseul de Gouffier,* 1752–1817) sūnumi Antuanu Lui Oktavijumi de Šuazeliu-Gufjė (pranc. *Antoine Louis Octave de Choiseul-Gouffier*, 1773–1840). Sofijos vyro nuotraukų, dailininkų sukurtų portterų nėra pavykę rasti. Štai kaip Oktavijų Šuazelį prisimena jį gerai pažinojusi S. Tyzenhauzaitės dukterėčia Gabrielė Giunterytė-Puzinienė (1815–1869) knygoje „Vilniuje ir Lietuvos dvaruose“: „*Grafas Oktavijus Šuazelis Gufje, garsaus Liudviko XV ministro palikuonis, buvo senųjų prancūzų aristokratų tipas. Negražus, išverstaakis, truputį apžėlusia nosimi, turėjo juodus, didelius ir iškilius antakius, plaukai – visiškai netvarkingi, įprastai būdavo apsirengęs fraku... Valgė nešvariai, dešimčia pirštų laužydavo ne tik duoną, bet ir pyragaičius, kuriuos po jo kiti turėjo imti. Kalbėdavo garsiai, greitai, neaiškiai, juokdavosi triukšmingai...*“

Viskas Oktavijaus buvę netvarkinga, neišbaigta. Savo valdas tvarkęs nevykusiai, neišbrisdavo iš skolų. Apranga buvusi keista, interesai – taip pat.

Platelių miesto herbas 1792 m. vasario 24 d. privilegijoje nr. 30

Sofija Antuanui buvo antroji žmona. Su pirmąja žmona – Viktorija Potockyte, kuri garsėjo savo grožiu, – jis jau buvo susilaukęs 4 vaikų – trijų sūnų (Edvardo, Aleksandro, Artūro) ir dukros Matildos). Antuano ir Viktorijos santuoka nebuvo tvirta, jie daug konfliktavo, kol galop sutarė išsiskirti. Pagal pasirašytą sutartį Antuanas įsipareigojo skirti didelę pinigų sumą vaikams. Po skyrybų Viktorija Potockytė antrą kartą ištekėjo už kariškio Bachmetjevo. Ji mirė 1826 metais.

Sofijos santuoka buvo gana vėlyva, nepaisant to, jog ji buvo daugelio geidžiama nuotaka ne tik dėl savo kilmės, turto, bet ir dėl grožio, gerų manierų ir puikaus išsilavinimo. Yra pagrindo manyti, kad jaunikius atbaidydavo visiems žinoma jos ilgametė draugystė su Rusijos caru Aleksandru I (1777–1825), kurią pati Sofija yra plačiai aprašiusi jau minėtoje knygoje „Reminiscencijos“.

Oktavijus savo išvaizda, charakteriu, elgesiu, pomėgiais buvo tikra priešingybė Sofijai, o dar ir apie 17 metų vyresnis už ją, turintis dar ir nemažą

(Nukelta į 44 p.)

Nuotraukose (iš kairės): kartieta prie Platelių dvaro rūmų apie 1875–1880 m. Fotografas nežinomas; Platelių dvaro rūmai 1935 m. Fotografas Aleksandras Šuazelis de Gufjė. Nuotraukos iš Žemaičių muziejaus „Alka“ archyvo

santuokinio gyvenimo šleifą, tad jų santuoka nustebino ne tik grafaitės tėvus, bet ir visus kitus ją pažinojusius. Jie buvo įsitikinę, kad Oktavijus nevertas Sofijos rankos. Buvo kalbama, kad Sofija už Oktavijaus ištekėjo dėl to, jog norėjo lankytis Prancūzijoje.

Po vestuvių jie įsikūrė Šuazelių valdomame Platelių dvare, kuris yra dabartiniame Plungės rajone. Pirmaisiais bendro gyvenimo metais Antuanas ir Sofija susidūrė su daugeliu problemų. Teko gludinti ne tik charakterius, bet ir įveikti materialinius sunkumus. 1999 m. „Versmės“ leidyklos spaudai parengtoje Platelių 550-osioms metinėms skirtoje knygoje „Plateliai“ (serija „Lietuvos valsčiai“) Kazys Misius rašo, kad iš tyrinėtų dokumentų sudėtinga išsiaiškinti, kada Platelių dvaras buvo Oktavijaus nuosavybe. Jis rašo, kad paskelbtame 1831 m. dokumente Platelių savininku nurodomas Artūras Šuazelis. Tai Oktavijaus sūnus iš pirmosiosios santuokos. Beje, jau minėtoje skyrybų sutartyje, kurią Oktavijus pasirašė su savo pirmąja žmona Viktorija Potockyte, yra pažymėta, kad pinigai, kuriuos jis turės sumokėti savo vaikų išlaikymui, bus gauti užstačius Platelių ir Molėtų valdas.

Sofijai po jos sūnaus Aleksandro Vladislovo Ignacijaus Oktavijaus Šuazelio (pranc. *Alexandre Ladislas Ignace Octave Šuazel,* 1821–1896) gimimo finansinės pagalbos teko kreiptis net į carą Aleksandrą I, kuris Sankt Peterburge tapo jos sūnaus krikštavėviu. Reikalai kiek pasitaisė, kai pasikeitus politinei situacijai Prancūzijoje Sofijos vyras Antuanas atgavo nemažai ten buvusių jo giminei anksčiau priklausiusių žemių. Viena iš jo valdų buvo vynuogynas Prancūzijos Šampanės regione. Nuo to laiko Sofija viena ir su šeima kasmet daug laiko praleisdavo Prancūzijoje. Rašytoja dažnai keliaudavo ir po kitas šalis, svečiuodavosi pas savo motiną Varšuvoje.

Sofijai patiko ir Plateliai. Čia ji parašė nemažai savo kūrinių, XIX a. 3 deš. pasirūpino, kad būtų rekonstruoti dvaro rūmai – ant senų pamatų pastatyti nauji. Sofija, Rusiją valdant carui Aleksandro II, išsirūpino, kad jos sūnus išlaikytų Platelius, neprarasdamas Prancūzijos pilietybės, todėl per 1923 m. Lietuvoje pradėtą Žemės reformą Platelių dvaras nenukentėjo. Šio krašto žmonės apie rašytoją yra palikę gražių prisiminimų.

Nepaisant to, kad gyvendami santuokoje Sofija ir Antuanas dažnai svaidydavosi „žaibais“ ir duris trankydavo, jie kartu nugyveno 22 metus – iki pat Antuano mirties.

Sofijos Tyzenhauzaitės vyro Antuano Lui Oktavijaus de Šuazelio-Gufjė pirmosios žmonos Viktorijos Potockytės portretas. Dailininkas François Pascal Simon Gérard (1770–1837). Nuotrauka iš: https://byt.lt/Uq4qf

Vyrui mirus, Sofija su sūnumi kurį laiką dar gyveno Platelių dvare ir jį valdė. Antrą kartą neištekėjo. 1940 m. rašytoja iš Platelių išvyko gyventi į Prancūziją, įsikūrė Nicos mieste. Čia ji kurį laiką gyveno Anglų alėjoje stovėjusiame name. Gyvendama Prancūzijoje Sofija parašė savo paskutiniuosius kūrinius. Mirė ji 1878 m. gegužės 28 d. Nicoje. Jos amžino poilsio vieta – Monmoransi Les Champeaux kapinės (sekcija C, kapavietė Nr. 765). Ant jos antkapinio paminklo buvo toks užrašas: „Sophie, Comtesse de CHOISEUL-GOUFFIER, née Csse TYZENHAUS deced... a Nice le 21 may 1878“.

Kas ir kodėl XVIII–XIX a. Lietuvoje rašė ir kalbėjo prancūzų kalba?

Kad ir fragmentiškai grįžti prie S. Tyzenhauzaitės biografijos, vėl aktualizuoti kai kuriuos jos gyvenimo ir kūrybos faktus paskatino neseniai Lietuvos valstybės istorijos archyvo virtualių parodų portale rasta paroda „A touch of France. Prancūzų kalba Lietuvos valstybės istorijos archyvo (LVIA) fonduose (XVIII a. viduryje–XX a. pradžioje)“ (adresas internete: https://byt.lt/tOqBg).

Sofija Tyzenhauzaitė-de Šuazel Gufjė. Nuotrauka sukurta Taich Hanfstaenlg fotoateljė Drezdene apie 1864 m. Nuotrauka iš Žemaičių muziejaus „Alka“ archyvo

Sofijos Tyzenhauzaitės kapas XIX a. Fotografas Aleksandras Šuazelis. Nuotrauka iš Žemaičių muziejaus „Alka“ archyvo

Šiai parodai archyvo darbuotojai atrinko nedidelį pluoštą LVIA saugomų dokumentų iš didikų Tiškevičių, Oginskių, Pliaterių, Kosakovskių, Radvilų, Šuazelių-Gufjė, Veisenhofų fondų ir Vilniaus universiteto profesorių dokumentų. Paroda, pasak pačių jos kūrėjų, siekta parodyti, kaip prancūzų kalba buvo vartojama Lietuvoje nuo XVIII a. pradžios iki XIX–XX a. sandūros.

Parodos anotacijoje nurodoma, kad XVIII a. II p. prancūzų kalba buvo Europos kalba, todėl net ir Lietuvoje gyvenantiems didikams, „*siekiant būti tarp Europos aristokratų, dalyvauti svarbiuose renginiuose buvo privalu mokėti prancūzų kalbą*.“ Nepaisant to, kad 1812 m. kraštą okupavo Napoleonas ir Lietuvos didikai suprato, kad ji yra užpuolikų kalba, jie ją ir toliau vartojo, kol ji, pasak archyvarų, „*buvo lingua franca Europoje, bei santykiuose su pačia Prancūzija*.

Prancūzų kalba plačiai naudota ne vien tarp kilmingųjų, bet ir akademiniame pasaulyje. Vilniaus universiteto profesorių fonde (f. 1511) galima rasti dokumentų prancūzų kalba, atspindinčių ryšius su kitomis šalimis. Korespondencija prancūzų kalba liudija, kad Lietuvos mokslininkai pažinojo Prancūzijos akademinius sluoksnius ir palaikė su jais ryšius, o kai kurie Paryžiuje surinkti ir atvežti užrašai iliustruoja Prancūzijoje rengtų mokymo kursų prestižą. [...]. Beje didikų šeimos neliko nuošalyje, priešingai Apšvietos laikotarpis atnešė išprususio kilmingojo idealą, galinčio prisidėti prie mokslo ir mielai diskutuojančio, bet kokia tema.“

Parodos rengėjai nurodo, kad „*Tarp peržiūrėtų dokumentų, pirmosios prancūzų kalbos vartojimo apraiškos Lietuvos didikų šeimose aptiktos 1714 m., tai kunigaikščio Radvilos tarno išlaidų registras. [...] nuo 1737 m. prancūzų kalba pradedama vartoti reguliariau, pavyzdžiui, susirašinėjant. Vėliau didikai ima domėtis prancūzų kalbos mokymusi. [...] Beveik tuo pačiu metu šios šeimos įsigyja žodynus, Dictionnaire François – Polonois – Allemand (prancūzų – lenkų – vokiečių žodyną), Radvilos – iki 1777 m. (data kuomet kunigaikštis nusprendžia jį įrišti), o Andrius Ignotas Oginskis – 1786 m. XVIII a. pabaigoje Lietuvos didikai mokėjo prancūzų kalbą tiek, kad galėjo ją vartoti susirašinėjant ar tvarkant ūkio, verslo reikalus, nors daugiausia kalbėjo lenkiškai*.“ Pasak archyvarų, tuo laikotarpiu daugelyje didikų šeimų prancūzų kalba jau buvo vartojama „*tvarkant asmeninius reikalus, kuomet kalbama apie jausmus*

(Nukelta į 46 p.)

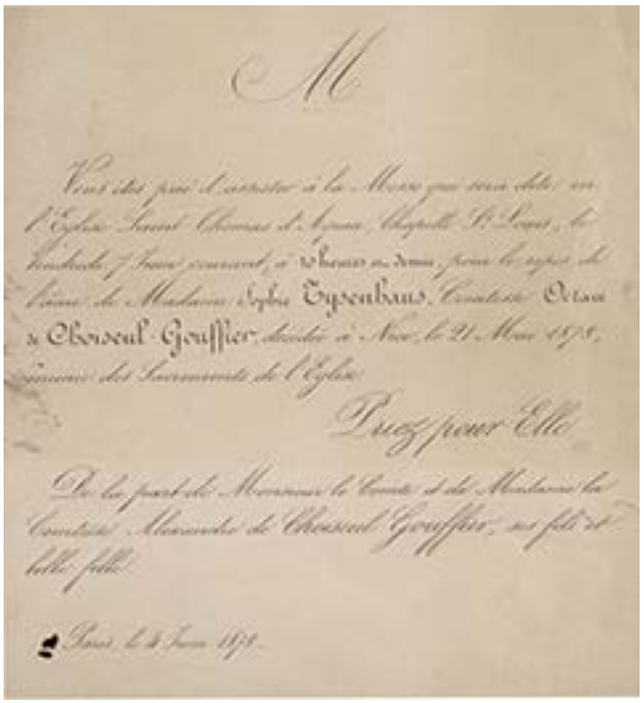

Pranešimas apie Sofijos Tyzenhauzaitės mirtį ir kvietimas dalyvauto jos atminimui skirtose Mišiose. LVIA, f. 1291, ap. 1, b. 66, l. 1.

ir prisiminimus (privačiuose susirašinėjimuose, dienoraščiuose ir albumuose), kviečiant į šeimos renginius. [...]“

Parodos autoriai akcentuoja, kad tada prancūzų kalba buvo „*vartojama ne tik kaip statuso ar mokslo prestižo ženklas, bet ir praktiniais klausimais: ją galima rasti dokumentuose, susijusiuose su asmens išsilavinimu, veikla, taip pat verslu, nuosavybe ir gyvenimo būdu ir ne tiek siekiant pabrėžti savo statusą, o labiau praktiniais sumetimais, kai tik įmanoma [...].“ Tuo pat metu dokumentai buvo rašomi ir kitomis visuomenėje vartotomis kalbomis (daugiausia lenkų, kartais rusų, vokiečių ir kt.)* [...]“

S. Tyzenhauzaitės šeimoje buvo bendraujama prancūzų kalba, kuri, pasak rašytojos, buvo ir jos gimtoji kalba.

Pranešimas apie Sofijos Tyzenhauzaitės mirtį

Minėtoje LVIA virtualioje parodoje kartu su kitais dokumentais yra paskelbtas ir pranešimas prancūzų kalba apie S. Tyzenhauzaitės mirtį ir kvietimas dalyvauti jos atminimui skirtose Mišiose. Dokumente nėra nurodyta, kam konkrečiai jis adresuotas, bet tikėtina, kad pranešimas skirtas rašytojos artimiesiems, kurie buvo likę gyventi Lietuvoje. Beje, paskutiniai Platelių dvaro šeimininkai buvo du Sofijos Tyzenhauzaitės sūnaus Aleksandro vaikai – dukra Marija (1871–1939, palaidota Plateliuose) ir sūnus Liudvikas (1880–1949). Liudvikas Platelius paliko ir išvyko gyventi į Prancūziją 1940 metais, Lietuvoje pradėjus šeimininkausti sovietams. Beje, Sofijos sūnus Aleksandras, gyvendamas santuokoje su grafaite Sofija Čapskyte (1848–1896), susilaukė 4 vaikų – be jau paminėtų dviejų, dar buvo Gabrielius (1873–1935) ir Aleksandras (1876–1909). Jis turėjo dar ir vieną nesantuokinį vaiką – Juozapą Birškų (1862–1918).

LVIA paskelbtas dokumentas liudija, kad Prancūzijoje gyvenę S. Tyzenhauzaitės giminaičiai XIXa. pabaigoje palaikė ryšius su Lietuvoje likusiais šeimos nariais ir kitais giminaičiais.

Pranešimo turinys:

„*Vous etes prié d'assister à la Messe gui seru dite en l Eglise Saint Thomas d' Aguin, Chapelle S. Louis, le Vendredi J Iuin courant à 10 heures es bemie pour le repos de lame de Madame Sophie Tysenhaus, Comtesse Octave de Choiseul Gouffier décédeé à Nice, le 21 Mai 1878, munie des Sacraments de l'Eglise.*

Priez pour Elle.

De la part de Monsieur le Comte et de Madame la Comtesse Alexander de Choiseul Gouffier, ses fils et belle fille.

Paris, le 4 Iuin 1878.“

Laisvas vertimas į lietuvių kalbą:

„*Prašome Jus dalyvauti Mišiose, kurios bus aukojamos Šv. Tomo Akviniečio bažnyčios Šv. Luiso koplyčioje birželio 10 d., penktadienį, 10 val. Oktavijaus de Šuazelio-Gufjė žmonos ponios grafienės Sofijos Tyzenhauzaitės, kuri mirė 1878 m. gegužės 21 d. Nicoje, apdovanota Bažnyčios sakramentais, atminimui.*

Melskimės už ją.

Ponas grafas Aleksandras de Šuazelis-Gufjė, ponia grafienė, jų sūnūs ir marti.

Paryžius, 1878 m. birželio 4 d.“

Tikėtina, kad LVIA yra saugoma ir daugiau įvairiomis kalbomis parašytų dokumentų, susijusių su rašytojos Sofijos Tyzenhauzaitės gyvenimu ir kūryba. Jų tyrinėjimas galėtų praturtinti jos biografiją iki šiol dar nežinomais faktais.

[1] Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1291, ap. 1, b. 66, l. 1.